

Проф. др Бранко БАБИЋ

ЦРНОГОРСКА ВОЈСКА — ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ, ОРГАНИЗАЦИЈА И МОДЕРНИЗАЦИЈА

Историја Црне Горе условљена је специфичним природно-географским, друштвеним и политичким околностима. Индивидуалитет Црногораца, вјековима стваран, формиран је кроз скоро непрекидну националноослободилачку борбу, која је интегрални дио њиховог свеукупног бића. У суровој борби за животни опстанак, безмало од рођења до смрти, Црногорац је срастао с јатаганом (ножем) и пушком, у одбрани своје домовине, свог огњишта, своје слободе. Стога је познат у свијету као храбар, одважан ратник, вјешт руковалац оружјем. Таква војничка, витешка својства преношена су у наслеђе и карактеришу Црногорца као војника и грађанина.

Црногорска војска је у ствари оружани народ. Тај субјект историје Црне Горе није довољно проучен у науци. Нешто веће интересовање показивано је и показује се за војне операције, за битке и бојеве Црногораца, што подразумева и стратегију и тактику ратовања. На ове теме написано је више чланака, расправа и монографија. То се нарочито односи на учешће Црне Горе у рату са Турцима 1876—78. године и на операције црногорске војске у балканском и I свјетском рату. Неколико радова написано је и о наоружању црногорске војске. У неким војним часописима („Ратник“ . . .) објављено је више написа који су пратили издавање уредаба, прописа и закона о црногорској војсци. У војним дјелима о учешћу Црне Горе у балканском и I свјетском рату налазе се и кратки прикази организације, формације и наоружања ове војске. Ипак, основна питања која чине суштину црногорске војске особито у периоду њене реорганизације и наоружања, остала су необрађена у историјској, односно војноисто-

ријској науци. Архивске грађе, домаћет или страног поријекла, има довољно да се ова особена војска потпуније обради.

Прво питање са којим се срећемо је: Када је Црногорац војник а када грађанин. Како смо већ рекли, црногорска војска је оружани народ, сви мушкарци почев од дјетињства до дубоке старости, управо до смрти. То је, дакле, народна војска, милицијског типа, чија је организациона подлога родствено-племенска, али територијализована. У XIX вијеку њега организација је саображена капетанијама, као основним територијалним јединицама.

У процесу стварања и развитка црногорске државе и у периоду њене модернизације, Црногорац-војник и Црногорац-грађанин су тијесно међусобно везани и неиздиференцирани појмови тако да их је тешко разлучити и дефинисати. Често су грађанске и војне функције биле обједињене у једном лицу. Стога је долазило до сукоба између грађанских и војних власти око тога када је Црногорац војник а када грађанин, од чега су зависиле и његове обавезе. Овакво двојство функција је причињавало тешкоће због преплитања управне и војне власти оличене у истом носиоцу, што је ишло на штету обављања обију функција. Зато је војном Уредбом из 1875. године и Наредбом из 1881. године књаз Никола, на предлог Државног савјета, „ријешило ослободити све командире, који су уједно и капетани“. Управо, именовано је друга лица за капетанска звања, а командир је остао да врши само војну функцију. Но, то раздвајање војне од управне власти није било коначно, па се скоро све до краја постојања Књажевине, односно Краљевине Црне Горе сусрећемо са персоналним двојством ове власти.

Народ и војска, грађанин и војник у Црној Гори је чак и исти појам, што је зависило само од положаја у коме се Црногорац нађе. Кад је под барјаком и када врши војничке дужности тада је војник. У осталим случајевима он је грађанин.

Но, ни Министарство војно, ни Министарство унутрашњих дјела Црне Горе нијесу могла то тачно, одређено и правно раздвојити и дефинисати. Чак ни Министарство правде није било у стању да то посве разријеша. Грађански кривични законик (параграф 9) предвиђа да се црногорским војницима суди кад „нијесу под барјаком или у стајаћој војсци“, и то само онда ако војним законима није друкчије одређено. А у војним законима о томе нема одређених рјешења. Уставом Књажевине Црне Горе (члан 146) предвиђа се исто што и Грађанским кривичним закоником.

Дакле, у Црној Гори није постојала тачно утврђена правна појмовна категорија војника и грађанина. Сматрало се да је војник сваки Црногорац убиљежен у војнички протокол — спискове војске, да је Црногорац војник кад је под оружјем и кад се чине скупови ради вјежбања, што је спадало у надлежност војних власти. У осталим случајевима Црногорац је грађанин.

Која су основна морално-војничка својства Црногораца?

Црногорац је храбар и вјешт ратник, а борбу са непријатељем, у ствари борбу за слободу, сматрао је својим најузвишенијим и најдостојанственијим животним позивом. Иначе, карактерисали су га физичка снага и издржљивост, ватрени темперамент оптимизам, емотивност, али и осјетљивост, пргавост, па и сујета, но праведност, истинитост и човјечност. Поносан на себе, своје претке и своју прошлост, самосталан и тешко потчињен индивидуалитет, Црногорац је израстао у честољубивог и славољубивог витешког борца, што је настојао да очува и сопственим примјером потврди. Изразита храброст, уз увјерење да се одужи прецима и домовини ако погине за њих, један је од главних разлога побједа Црногораца над непријатељем. Ратовање, борбу за слободу је сматрао смислом живота и питањем части.

Стално присутна опасност за слободни опстанак Црногораца уздигла је наслијеђену слободарску свијест до највиших људских граница. Непрекидна ослободилачка борба формирала је постојане људске карактере и витешко схватање јунаштва у народу, безграничну љубав и безрезервно пожртвовање за отаџбину. Чак су основна морална и војничка својства Црногораца досезала до степена култа. Наравно, то се преносило са генерације на генерацију, а долазило је до изражаја када је год била у питању слобода.

Са оваквим својствима, посебно ратничким, у извјесној вези су стратегија и тактика ратовања Црногораца. Аустроугарски генералштабни официр Јосип Шен издао је у Бечу 1898. године студију под насловом »Montenegrische Kriegführung und Taktik«, рађену по савременим подацима и личним проучавањима. Аустро-Угарска је, иначе, будно пратила став и учешће Црне Горе и Србије у рату са Турском 1876—78. године. Посебну пажњу поклонила је изучавању стратегије и тактике ратовања Црногораца.

Црногорски начин ратовања је оригинални вид и својство планинског (брдског) герилског рата.

Црногорци су одређивали своју тактику ратовања зависно од непријатеља, његове бројности и наоружања. Модернизацијом турске војске, увођењем нових родова, посебно артиљерије, и замјеном ханџара револверима знатно је умањена борбена способност Црногорца, без обзира на његову храброст. Измијенио се и бројчани однос снага. Црногорци су теже побјеђивали свега два до три пута бројнију турску војску него што им је то раније успијевало.

Примјена модернијег наоружања у другој половини XIX вијека мијењала је, односно саображавала начин ратовања Црногораца — отежавала је до ограничавања, раније готово редовне њихове побједе над неупоредиво бројно јачим Турцима, а сужавала легендарне подвиге појединаца. Турска артиљерија је припремала наступање пјешадије, а турска утврђења су јачала њихове одбрамбене положаје. Турске пушке, технички боље од црногор-

ских, имале су већ домет, а леворвери су дјелимично умањивали убојитост црногорског јатагана, ханџара.

Црногорци, увијек малобројнији, слабије наоружани, примјењивали су тактичке варијанте зависно од дате ситуације: избјежавали су покрете равницама, бирали су стратегијски природне положаје, често се ограничавали на одбрану са тактичким одступањем али изненадним, брзим, одсјечним, краткотрајним и ефикасним нападима, које су иначе и највише вољели.

У црногорско-турском рату 1876—1878. Црногорци су примјењивали „систем методичне стратегије“, засноване на стеченим ратним искуствима, а зависно од постојеће ситуације када се воде крупне операције. 1876. години основна карактеристика ове стратегије јесте одлучност у извођењу ратних операција. Друга ратна година се одликује замарањем противника, уз примјену тактичких начела планинског рата, условљених концентричном офанзивом турских војних снага.

Зависно од операцијских планова, снаге непријатеља, правца његовог наступања и конфигурације земљишта, Црногорци су дијелили своје снаге и регруписавали их према непријатељу. Њихове побједе над неупоредиво бројно јачим Турцима, а сужавала смионе, пуне изненађења, а енергичне у окршајима. Правци дјјства су кратки, хитро маневришући из стратегијског обруча у „тактичко стезање“, из чега су се врло брзо и вјешто извлачили, наносећи противнику тешке губитке. Заиста, мало је ко као Црногорац успијевао да се са мањим снагама наметне непријатељу, да му се представи бројчано јаким и да умртви покрете и дјјства противника. Морално-војничка својства, уз овакву стратегију и тактику ратовања, доносили су Црногорцима скоро редовне побједе на бојном пољу, боље рећи на бојном камену.

Црногорска војска је организована на територијалној племенској и братственичко-сеоској подјели. Средином XIX вијека племенски капетани, истовремено и управитељи и судије, заповиједали су војском свога племена, односно капетаније. Мањим јединицама, стотинама по селима, које су се не рјетко подударале са братствима, заповиједали су стотинаши, истовремено у функцији главних кметова. Стотине су се дијелиле на „десечарије“, у ствари на мања братства, или огранке већих братстава. „Десечари“, као кметовски помоћници, обављали су дужност војног старјешине „десечарије“. Дакле, капетан је био у функцији командира — команданта батаљона, стотинаш као четни командир, а „десечар“ — заповједник десетине. Црногорска војска у доба књаза Данила организована је на десетинском принципу војних формација. Књаз Данило је из свих племена, односно капетанија, издвојио гарду од 1000 гардиста, подијељених на десет стотина. Гарда је елитни дио црногорске војске у функцији књажевске оружане пратње, егзекутиве, а по потреби и оперативне војске.

Особеност црногорске војске, наслијеђену из ранијих вјекова, чини установа барјактара. Они су носили ратну заставу — бар-

јак — пред четама и вишим војним јединицама, укључујући и алај-барјактара, степеништу целокупне црногорске војске. Под барјак су се окупљали ратници на војничке скупове. Под њим су ишли у бојеве и ратове. Барјактари, поносни на ту узвишену част, вештедемице су гинули под овим светим црногорским знамењем.

До друге половине XIX вијека нијесу позната обавезна и организована војна вјежбања црногорске војске. Међутим, Црногорац је био непогрјешиви стријелац, а ненадмашан у вјештини руковања ножем-јатаганом. Што се тиче мобилизације, он је увијек био спреман да се са оружјем и нешто сухе хране бар за три дана јави на збрно мјесто у уговорено вријеме. У најкраћем могућем року ова војска је била на окупу, спремна да се бори на позив владара, односно својих командира — капетана.

У првој деценији своје владавине књаз Никола је отпочео припреме за дјелимично усавршавање затечене војне организације. Други Омер-пашин напад на Црну Гору (1862) указао је да за ратне операције Црна Гора има у ствари само један, мада најважнији, фактор — јединствену борачку снагу, неизмјерно одану и храбру. Интереси макар само одбране Црне Горе захтјевали су постепено побољшавање организације и наоружања неуређених групација сељака — ратника са веома оскудним и шароликим наоружањем.

Године 1865, уз материјалну помоћ Књажевине Србије, отворена је Војно-оружна радионица на Ријечи Црнојевића и Радионица за израду фишека на Цетињу. Исте године купљено је из Сајделове фабрике у Бечу 6.000 „бечких штуцева“ — оспредњака. Наредне године почиње војна обука: обучавано је 50 тобџија (артиљериста на брдској батерији), 10 војника за трубне знаке и 109 вјешака, будућих вјешака за обуку црногорских чета. Од новембра 1866. до априла 1867. године ови питомци су обучавали војску по капетанијама и селима. Повремена вјежбања су настављена све до 1876. године.

Већ се почео формирати наставни кадар који је могао пружити само елементарна знања у војној обуци. Црногорци су радо вјежбали нарочито у гађању и руковању оружјем код својих кућа, у својим селима и племенима. Просјечно се вјежбало 30 дана годишње, строго водећи рачуна да та обука не нанесе штете домаћим радовима.

Предстојало је пронаћи и спровести, у постојећим условима, најповољнији начин организације војске. Свакако, морао се задржати устаљени систем „племенске организације ради јаких веза, славних предања и племенског натијецања“, а увести савременију организацију и састав војних јединица.

Године 1870. комисија је пописала све способне за војску мушкарце у Црној Гори, од 16 до 60 година старости, којих је било свега 16.700. Године 1871. донесена је уредба којом се обра-

зују нове војне формације, батаљони и бригаде, у чији састав су улазила племена, док су села образовала чете, из којих су састављани батаљони. Чете су се дијелиле на водове, а ови на по два полувода. Бригадама су командовали командири — команданти батаљона, батаљонима командири — команданти батаљона, четама официри, а водовима и полуводовима водници и десечари. Чета је била састављена од око 100 људи, а дијелила се на четири вода. Батаљони и чете су имали своје трубаче. Свака чета је имала и свога барјактара са два заступна десечара, евентуалним замјеницима барјактара. Уз њих су се налазила и по три војника, као пратиоци четних барјактара.

Истом уредбом предвиђена је и служба војне интендантуре у евентуалном рату: попис стоке, посебно коња, одређивање водова послуге, коју је службу требало да врше неспособни за оперативну војску и недорасли младићи.

Јануара 1875. године то је питање ријешено новом уредбом тако што је свака чета располагала са десет товарних коња за превоз хране муниције и шатора. Војну послугу су вршили водоводи по четама, и то годишње у тромјесечном трајању. У рату водови су вршили ову службу мјесечно. Поткомандир је водио бригу о вршењу војне послуге, иначе увијек наоружане, а команданти батаљона су пазили да се ова уредба тачно изврши. У августу 1875. године књаз је наредио да сваки војник у року од 10 дана набави „нове и добре опанке, једну торбу... једну ћесицу било од чапре, било од крпе завоштане за фишеке“. Сваки војник је морао имати по 10 ока бешкотаног пшеничкога хљеба.

Интересантан је дио ове уредбе која се односи на дисциплинске мјере. За „војничке кривице“ предвиђени су глоба и затвор. Предвиђене су и казне за „непослушне“ официре и до десет дана затвора, а у поновљеном случају и 15 дана. За недолазак на фронт слиједила је глоба од два фиорина, а за долазак на војни скуп без оружја такође иста глоба. За нечисто оружје глоба је износила један фиорин. Ако је војник без пушке носио бреме на удаљеност од куће преко 2 сата хода кажњаван је једним фиорином, а ако је прешао границу без оружја са 4 фиорина глобе. Уколико је неко државни купљени револвер продао изван граница Црне Горе глоба је износила 12 фиорина. Уколико би командир, поткомандир или официр дошао на Цетиње без сабље глобио би се са 4 фиорина. Командири су били обавезни да сваку наредбу по неколико пута „обнародују“ и објасне и да је у потпуности спроведу.

Јануарском уредбом из 1875. године ставља се у надлежност војних власти долазак на грађење и поправку цркава, мостова, путева и војних магацина. У њиховој надлежности било је и чување шума, чување и регулисање ријека и потока, „грађење“ вода и приношење материјала за телеграф. Каснијим наредбама регулисано је и питање лова и риболова, а обавеза Црногораца вој-

ника била је чак и тамањење скакаваца. Њима су придодате обавезе сађења лоза, маслина, врба и другог дрвећа.

Значајна новина је у томе што се војним властима повјерава одговорност и даје у надлежност надзор над редом при свим народним скуповима.

Какво је било устројство и формација 1876—78. године?

Босанско-херцеговачки устанак Црна Гора је дочекала са новом организацијом и нешто увјежбаном народном војском, која је заједно са устаницима извојевала низ крупних побједа у рату са Турцима. Црногорска војска се састојала само из два рода: пјешадије и артиљерије. Тек у 1876. години дубљим продором у Херцеговину осјетно се изразила потреба за организовањем коморе. Ипак, то се сводило углавном на организовање коморске колоне „већином састављене од профијаната“.

У току рата организован је и војни санитар, односно војне болнице, захваљујући међународном Црвеном крсту и страним мисијама. Зна се да су Црногорци, укључујући и њихове жене, успјешно превијали и лијечили своје рањенике. Турске рањенике, затечене на бојишту, махом су убијали, сматрајући да је нехумано оставити их да се муче.

Црногорским војним формацијама, међу којима су батаљони најважније тактичке јединице, командовали су појединци, најчешће командири, и то без штабова. „Сва средства за заповиједање, за обавјештајну службу, за везу, за материјалне бриге о логору, на маршу и у боју, биле су само импровизација остављена инстинкту“. Примјера ради, средства за везу била су: ордонанси, труба, пушчани пуцањ, глас итд. Но, баш тај инстинкт је ријетко преварио Црногорца, команданта војних јединица, у процјени ситуације, оцјени тренутка за акцију, избору мјеста удара и тактичке варијанте и слично. Оваква организација руковођења војним јединицама давала му је пуну иницијативу, олакшавала „вођење и управљање и умањивала отимачину и пљачку“.

Берлинским конгресом почиње нова фаза у историји Црне Горе, државе сада са статусом равноправног субјекта међународне заједнице. Године 1879. извршена је реорганизација државне управе, прилагођена друштвено-економском положају насталом територијалним увећањем земље и њеним новим међународним положајем. Упоредо се радило на оружању и јачању војске, као значајном фактору у склопу међународне политичке улоге, третмана Црне Горе и њених односа. Кроз призму моралне, борбене и бројчане снаге, као и степена наоружања, књаз Никола је гледао и положај своје земље и односа са Турском и сусједима. На томе је темељио наду у остварење својих територијално-политичких претензија.

Прва посљератна мјера у том правцу била је набавка 20.000 пушвака острагуша система „ВЕРНДЛ“, купљених руским средствима 1880. године у Бечу. Исте године књаз је наредио да се војска попише и поново уреди, јер су војне јединице биле знатно

проријеђене у претходном рату. Војна организација проширила се и на нове области које су ушле у састав Црне Горе.

По попису, завршеном у лето 1881. године, црногорска војска је имала 23.678 војника. Војних старјешина је било 584, и то 5 бригадира, 37 командира, 39 поткомандира, 249 официра и 254 барјактара. Уз њих је било и 175 четних и батаљонских трубача. По овом попису била су свега 42 батаљона, од којих 4 батаљона, односно полубатаљона, Муслимана и Албанаца. Војска (пјешадија) је подијељена на двије класе. Прву класу сачињавали су претежно млађи људи, физички спремни за најтеже ратне напоре, „овијани полетар црногорски“, како их је књаз називао. Другу класу чинили су старији или физички још јаки „окушани јунаци“. Гарда није издвојена. „Служба послуге“ остала је као и раније. Артиљерија (око 100 преосталих артиљериста), у саставу од 6 брдских батерија, овим пописом није посебно организована и издвајана.

По овом попису су извршене и измјене у официрском кадру. Неки старији и ратом исцрпљени (или рањени) официри замијењени су млађим или нешто спремнијим, произведеним у чин официра народне војске. Почела је и замјена барјактара млађим стјегоношама, и то по насљедном принципу.

Непосредни наредбодавац црногорској војсци био је министар војни, мада је књаз Никола био командант цјелокупне војне снаге Црне Горе. Још 1875. године образована је Војна управа, да би новом државном организацијом 1879. године прерасла у Министарство војно. Дужност министра војног све до 1905. године обављао је војвода Илија Пламенац.

Црна Гора није имала школованих официра, теоријски и практично спремних да обучавају војску. Стога књаз Никола 1882. године шаље групу одабраних младића на школовање у Италију. Ови питомци су за четири године завршили претходно подофицирску школу, а затим и Војну академију у Милану. У Црну Гору су се вратили 1876. као потпоручници. Био је то први црногорски групно школовани и образовани официрски кадар. Књаз је и касније слао питомце на школовање у Италију, Француску, Турску, Бугарску и Србију. Ови официри, образовани на страни, заузимаће највише војне положаје у црногорској војсци. Они ће бити и наставнички кадар за обуку стајаће војске и за образовање подофицира и официра школованих у домаћој Војничкој школи (међу њима су се истицали бригадир Јанко Вукотић, уопште, и бригадир Митар Мартиновић, у артиљерији).

Упоредо са преуређењем и наоружавањем народне војске-пјешадије, отпочео је процес фактичке организације топништва, како је у Црној Гори називана артиљерија. У процесу постепене припреме и преоријентације војске и на офанзивно ратовање, без чега Црна Гора није могла да рачуна на територијално ширење, књаз видно настоји да набави савремене топове, да Црногорце обучи топништву. (Без тога је веома тешко било заузети утврђене вароши и њихову околину.)

Црногорско топништво почиње у доба књаза Данила. Овај род оружја је изразито заостајао за пјешадијом, како због недостатка средстава за набавку топова и необучености у руковању овим оружјем тако и усљед традиционалне привржености Црногораца пушци и ханџару, који су им, по њиховом мишљењу, једино могли донијети славу.

Први крупан корак у организацији и унапређивању топништва чини 1885. командир Јово Мартиновић, артиљеријски официр школован у Аустро-Угарској. Расположивих 36 топова распоређено је у 6 батерија, по једна у свакој бригади. Пришло се обучавању 24 официра, 7 трубача и 600 тобџија. Те године отпочео је рад курс Артиљеријске школе у Подгорици. Курс су похађала 24 питомца, по 4 из сваке бригаде. Завршио се полагањем испита на Цетињу и производством слушалаца у чин официра народне војске.

Црногорска артиљерија је знатно ојачала куповином 24 нова топа са прибором и муницијом 1886. године у Круповим заводима у Есену и Милеровој фабрици у Хамбургу. Топови су набављени захваљујући руском дару (Црној Гори) од 700 хиљада франака. Овим је црногорска артиљерија удвостручена. У њој сада преовлађују савремени брдски топови. Недостајала је опсадна артиљерија. Овакав артиљеријски потенцијал остао је непромијењен све до 1905, када је кушљен већи број топова разних калибара, углавном из Италије. Формирањем нових бригада образоване су и нове батерије од топова у Служу и Подгорици.

Од 1886. до 1896. организована су два курса за образовање подофицирског кадра који је недостајао и пјешадији и артиљерији народне војске. Недостајали су и наставници-пјешаци за десетодневну обуку по батаљонима и бригадама. У међувремену су отворена два четворомјесечна пјешадијска курса за обуку таквога кадра — „никшићки и подгорички пјешаци“. Временом су многи од њих заузели и „официрско звање“.

Обуку народне војске вршили су официри народне војске и пјешаци, који нијесу стекли потребна теоријска и практична знања да би обучавали војску елементарним војним знањима. Све до 1896. године десетодневна обука је скоро једини вид одржавања војничког континуитета, нарочито на плану теоретске и практичне припреме војника за евентуални рат. Та обука није задовољавала. О квалитету те „науке“ свједоче и извјештаји, рапорти командира, који најчешће на папирићу саопштавају да се војска окупила, да је извршила десетодневну обуку, да је успјех добар и да није било нерета.

Слично је било и са обуком у батеријама. Обука тобџија била је краткотрајна, нередовна и површна. Она се изводила, најчешће, у бригадним сједиштима, а батерије су се прикупљале на дводневну или тродневну обуку о празницима. Тобџије су се упознавале са топовима, што је било од мале користи. Немаштина је неповољно утицала на образовање и тобџија и њихових старје-

шина. Официрски артиљеријски кадар је заостајао за пјешадијским, иако је било официра артиљерије школованих у иностранству.

Дакле, црногорска артиљерија није одговарала савременим захтјевима рата, без обзира на напоре који су у том смислу чинени, особито у оквиру црногорске стајаће војске и Војничке школе.

У почецима модернизације црногорске војске видно мјесто припада образовању домаћег старјешинског кадра. На војним курсевима до краја XIX вијека школован је подофицирски кадар за пјешадију и артиљерију. Оснивањем Војничке школе на Цетињу 1895. године почеће припреме официра пјешадије (затим и инжењерије) и артиљерије. До 1912. године у Војничкој школи образовало се преко 300 официра. Кроз њу су допунили своја звања и нижи чинови (водници и десетари) и официри народне војске. Ипак, иако нешто образованији, старјешински кадар није био на нивоу кадра савремено организованих и опремљених европских армија.

У процесу осавремењења црногорске војске централно мјесто припада образовању стајаће војске и њеном модерном наоружању.

Мотиве установе стајаће војске најбоље је изразио сам књаз Никола говором I реду ове војске, одржаним 2. 8. 1896. године, наглашавајући потребу савремене војне обуке, реда и дисциплине, уз очување индивидуалности Црногораца, укључујући и све позитивно историјско наслеђе.

Мирни период у развоју Црне Горе одаљавао је Црногорца од навикнутих ратних прегнућа. Урађено од 1880. до 1896. године само је дјелимични наставак војне традиције. Преоружавањем војске и припремом старјешинског кадра стварају се предуслови за реорганизацију и модернизацију армије. Иначе, промјеном наоружања мијењао се и начин ратовања у Европи. Политички догађаји на Балкану, посебно крајем XIX вијека (покретање источног питања — ослободилачки покрет у Албанији, „старој Србији“, Македонији и на Криту), територијалне претензије Црне Горе и њена помоћ сусједима у борби за национално ослобођење — тражили су војну и техничку способност црногорске војске за офанзивно ратовање, укључујући и посиједање добро утврђених вароши и непријатељских положаја. Зато је Црна Гора тражила рјешења у наоружању, установи редовне (стајаће) војске и школа за „ратну службу и науку“.

Црна Гора није имала сопствених финансијских могућности да изврши све потребне припреме за установу уџбених батаљона и батерија стајаће војске, нити за њихово даље издржавање. Установа стајаће војске и Војничке школе падали су на терет руске војне супсидије, која је углавном слата редовно Црној Гори за реорганизацију, модернизацију и издржавање војске. Тим средствима подигнут је Војни стан на Цетињу, завршен почетком ав-

густа 1896. године. Он ће служити за смјештај и обуку батаљона стајаће војске, као и за Војничку школу. Године 1895. Црна Гора је од Русије добила на поклон 30.000 пушака система „бердан“. Но, ове несавремене пушке нијесу одговарале захтјевима за модернизацију црногорске војске. Добијањем новог поклона из Русије од 30.000 савремених пушака репетирки („московке“) 1898. године, црногорска војска је наоружана савременим пушкама.

Почетком 1896. године извршен је попис свих војника у Црној Гори. По том попису било је 31.770 војника I и 5.165 војника II класе, свега 36.935 војника. Топништво је имало 666 војника. Муслимана и Албанаца обвезника било је 2.449. Тако је у оружаним снагама било свега 40.050 војника.

При овом попису установљен је и списак свих младића који су у току 1896. године навршавали 20—25 година. У мају исте године војно-љекарска комисија извршила је преглед и избор војника за I ред стајаће војске у 1896. години. Први батаљон стајаће војске провео је четворомјесечну обуку од августа до краја новембра исте године. Годишње су се мијењала 3 реда војника батаљона стајаће војске.

Овај начин обуке имао је низ недостатака. Кроз неефикасну четворомјесечну обуку војници су добијали само минималну војну спрему, и то не само због краткоће времена већ и због оскудне спреме официра у стајаћој војсци. Највећи дио онога што се овдје научило брзо се заборављало у народној војсци. Такође није било могуће да се у једном батаљону изређају сви млади војници. Стога је 1903. године успостављен и други батаљон стајаће војске чиме је установљена бригада ове војске. Крајем 1905. године распуштена је ова бригада и обустављено даље позивање војника на обуку. Прешло се на вјежбе „код својих кућа“. Овим се истовремено вршила и материјална уштеда, што је омогућавало нове набавке оружја, подизање војних команди и магацина, односно савременију опрему војске.

У условима усложњавања балканског питања Русија је рачунала на Црну Гору као значајан војни чинилац у оквиру њене балканске политике. Зато је подржавала и финансирала процес реорганизације и модернизације црногорске војске. А захтјеви књаза Николе за новим оружјем бивали су све већи. Руски цар је 1908. године одлучио да Црној Гори поклони још 10.000 нових „московки“ и 32 пољска и опсадна топа, пионирско-инжењеријски алат и опрему за пољску болницу. Због избијања анексионе кризе, испорука овог ратног материјала је одложена за 1909. годину.

Црногорска војска се наоружавала и митраљезима. Још 1895. године добила је на поклон од Русије 6 митраљеза. Године 1906. набављено је 16, а у јесен 1912. још 35 митраљеза типа „максим“. Црна Гора је чинила све што је било у њеној моћи да бар осјетно не заостаје у наоружању своје мале али јединствене армије.

Упоредо се набављају и револвери. Црна Гора се опредјељује за јединствени систем, модернизовани „гасеров“ револвер. Од

1872. до 1910. године купљено је из Беча 20.000 ових револвера, одомаћених као „црногорски револвер“. На њих је у Војно оружаном радионици или војној лабораторији утискиван монограм Н I. Руски цар је 1904. године даровао Црној Гори 25.000 револвера система „smit-vesson“, који су бесплатно давани војницима прве класе активне војске.

Сабље су набављане из Беча или Русије и даване официрима и подофицирима, претежно од 1896. године. Ножеви, односно бајонети, постепено се уводе 80-тих година прошлог вијека. Поклоном из Француске, Црна Гора добија 1903. године 40.000 бајонета. Ипак Црногорци у ратовима скоро нијесу користили сабље и ножеве — бајонете.

Сљедећи корак у реорганизацији црногорске војске учињен је установом „војне интенданце“ 1902. са допуном из 1906. године.

Већа законитост у развоју ове војске почиње 1903. године доношењем Закона о устројству Министарства војног. До тада Црна Гора и нема војних закона, којима би се у потпуности правно регулисало било које питање организације црногорске војске. То се регулисало наредбама, уредбама и другим прописима. Законом из 1903. године Министарство војно се третира као највиша војна власт, која управља и администрира цјелокупном војном силом, њеним установама и средствима. Установљена су 4 одјељења: Опште војно, Артиљеријско, Генералштабно и Административно одјељење. Уводе се још и Благајна и Регистратура.

Упоредо се развија и укупна војна организација у Црној Гори. Донесени су и привремени прописи 1906. којима се регулише организација црногорске војске. Иако је остала ранија подјела на 3 класе, односи су се измјенили. Сва активна војска припадала је I класи, док је резерва додијељена II класи. III класу чиниле су интендантске трупе.

Главни родови војске су пјешадија и артиљерија, специјални — пионири и извидничка одјељења, а помоћни — болничари и интендантске трупе.

Године 1906. Црна Гора има већ 11 бригада са 56 батаљона. До тада Муслимани и Албанци нијесу били подређени војној обавези. Ослобађање војне обавезе плаћали су мизамијом (војницом) од око 7 фиорина годишње за све мушкарце старе од 20 до 50 година. Уредба о устројству војске из 1906. требало је да се прошири и на Муслимане и Албанце у Црној Гори. Једино се успјело да се образују батаљони подгоричких Муслимана. Муслимани и Албанци на Црногорском приморју су се супротставили увођењу.

Године 1908. донесена је Уредба о формацији цјелокупне војске Књажевине Црне Горе. По њој је црногорска оружана сила састављена из више војне управе, Врховне команде и Министарства војног, затим команде виших војних јединица — дивизија и бригада, главних и помоћних родова.

Родови оружја су: пјешадија са митраљеским одјељењима и извидничким четама, артиљерија и „писнери“. Помоћни родови: комора, санитет, судско особље, ордонанси, жандармерија, војне радионице и стража при војним слагалиштима.

Са становишта војне организације територија Црне Горе је подијељена на 4 дивизијска, 11 бригадних и 52 батаљонска округа.

Осим поменутих помоћних родова, образоване су и нове административне радионице, а 1907. год. отворена је и Војно-занатлијска школа на Ријеци Црнојевића. Исте године Министарство војно основало је и своју штампарију. Године 1904. основана је и библиотека Министарства војног.

Црногорска војна музика (банда) основана је 1871. год. на Цетињу.

У развоју црногорске војске, особито процесом њене савременије организације и наоружања, неопходно је било донијети јединствени закон који ће замијенити дотадашње наредбе и уредбе на којима се ова војна организација заснивала. То је учињено априла 1910. године, када је донесен Закон о устројству црногорске војске. Њиме су умјесто ранијих батаљона стајаће војске установљене регрутске класе, кроз које су пролазили сви способни младићи од 18. до 20. године. Овим Законом, који се постепено примјењивао, црногорска војска се организује и устројава на модерним принципима. Исте године донесена је и Уредба о реорганизацији Министарства војног, које се састојало од 9 јединица дјелатности. Доношење Војно кривичног законика и Закона о устројству судова комплетирана је савремена организација црногорске војске.

ТАБЕЛА I

Бројно стање Црногорске војске 1911. године

Бригаде	I класа	II клас.	Ре- зерва	Арти.	В.	тел.	Сан.	Свега	У ин.	УКУПНО
Катунска	3.198	544	68	333		2	5	4.150	1.192	5.342
Р. Љешан.	1.846	387	223	308		19	10	2.794	1.049	3.843
Црмн. прим.	1.869	487	107	307		—	—	2.790	1.266	4.056
Зетска	3.824	858	129	392		5	3	5.211	520	5.737
Спушка	1.776	341	16	278		2	3	2.416	547	2.963
Бјелоп.	2.096	403	191	263		3	3	2.958	774	3.732
Никшић.	3.070	582	204	334		—	66	4.256	1.331	5.587
Вучедол.	1.813	466	172	273		2	3	2.729	1.195	3.924
Дурмитор.	3.601	637	394	359		3	3	4.997	1.111	6.108
Колашин.	3.114	528	106	319		3	—	4.070	719	4.789
Васојев.	3.692	494	260	382		7	1	4.836	405	5.241
УКУПНО:	29.918	5.728	1.870	3.548		46	97	41.207	10.109	51.316

У 1912. години ван Црне Горе су била 11.354 војника обвезника, и то у Америци 9.306, у Европи 1.839 и у осталим континентима и државама 209 војника и официра.

ТАБЕЛА II

Бројно стање по чиновима и родовима 1912. године

		Бриг.	Ком.	Кап.	Пор.	Потпор.	Оф. н. в.	Свега
Пјешадија	I кл. актив. в.	6	38	43	115	234	109	545
	II кл. акт. в.	—	10	—	—	—	46	56
	Резерва	—	15	—	4	—	62	81
	Официри на располагању	1	3	1	14	56	191	266
	Артиљерија	1	7	15	36	11	23	93
	Пионери	—	1	1	5	14	—	21
	Митраљесци	—	—	—	2	—	—	2
	Извиђачи	—	—	—	—	—	—	—
	Ордонанси	—	—	—	—	—	—	—
	V. телеграф.	—	1	—	—	—	—	1
	Сан. особље	—	—	2	—	—	—	2
	УКУПНО:		8	75	62	176	315	431

Барјактара	Водника	Десетара	Редова	Свега нижих чинов	УКУПНО
326	1.152	2.041	24.394	28.273	28.881
3	158	184	5.273	5.617	5.673
79	83	43	1.587	1.792	1.873
—	—	—	—	—	266
—	49	166	3.045	3.260	3.353
—	1	1	351	353	374
—	—	—	245	425	427
—	—	—	702	702	702
—	2	—	146	148	148
—	12	9	27	46	47
—	12	10	100	122	124
408	1.467	2.814	36.049	40.738	41.805

Муслимана и Албанаца у 5 батаљона 2.105 војника и њихових старјешина.

Укупно 43.910 војника и официра у Црној Гори. Ван Црне Горе је било 11.354 Црногораца. Црна Гора је у 1912. години имала 55.264 официра, подофицира и војника црногорске народне војске.

ИЗВОРИ

Архив СР Црне Горе — Цетиње
Министарство војно
Министарство иностраних дјела

- Министарство унутрашњих дјела
 Сенат
 Архив Војно-историјског института — Београд
 Библиотека Историјског института СРЦГ — Титоград
 „Музеји Цетиње“ — Цетиње
 Никола I
 Приновљени рукописи
 Закон о устројству Министарства војног, Цетиње 1903
 Закон о устројству војних судова за Краљевину Црну Гору, Цетиње 1910
 Закон о устројству војске за Књажевину Црну Гору, Цетиње 1910
 Привремени прописи о уредби војске, Цетиње 1906
 Уредба о формацији целокупне војске Књажевине Црне Горе, Цетиње 1908
 Упутства војним комисијама ради уређења војске у години 1902, Цетиње 1902
 Упутство о извођењу наставе у народној војсци, Цетиње 1905
 Уредба о устројству Министарства војног, Цетиње 1910
 Устројство војне интенданце од 24. марта 1902. са измјенама и допунама од 2. маја 1906, Цетиње 1914

ЛИТЕРАТУРА

- Бранко Бабић, „Московке“ у наоружању црногорске војске, Гласник цетињских музеја, Цетиње 1970
 — Почети савременог наоружања црногорске војске — куповина „веридловки“, Гласник цетињских музеја, Цетиње 1969
 — Револвери, сабље и ножеви у модернијем наоружању црногорске војске — Гласник цетињских музеја, Цетиње 1972
 — Руски поклон „берданки“ Црној Гори — Гласник цетињских музеја, Цетиње 1968
 — Црногорско топништво (1876—1903) — Гласник цетињских музеја, Цетиње 1974
 — Штрајк и протести радника Војнооружне радионице на Ободу деведесетих година XIX вијека, Историјски записи (ИЗ) 2, 1968
 Бранко Богдановић, Артиљеријско наоружање црногорске војске 1850—1914, Гласник цетињских музеја, Цетиње 1978
 — Преглед пјешадијског наоружања црногорске војске 1850—1900. године, Гласник цетињских музеја, Цетиње 1978
 — Преглед хладног наоружања црногорске војске 1850—1914, Гласник цетињских музеја, Цетиње 1977
 С. Гопчевић, Црногорско-турски рат 1876—1878. године, Београд 1963
 Р. Драгићевић, Почети савременог наоружања и организације црногорске војске, Цетиње 1939
 — Црногорска војна музика од 1871—1916, Старине Црне Горе, бр. V, Цетиње 1975
 Митар Ђуришић, Први балкански рат 1912—1913 (Операције Црногорске војске), трећа књига, Београд 1960
 Педесет година на престолу Црне Горе 1860—1910, Цетиње 1910
 Љ. Полексић, Кратак преглед историјског развоја црногорске војске, Ратник, Београд 1931
 Павле С. Радусиновић, Становништво Црне Горе до 1945. године, Београд 1978
 Н. Ракочевић, Набавка оружја од стране Црне Горе у балканском и I свјетском рату, ИЗ 1, 1961
 В. Терзић, Д. Вујошевић, И. Јовановић и У. Костић, Операција црногорске војске у првом свјетском рату, Београд 1954
 Хитрова, Н. И., Руски војни представници у Црној Гори — учесници Октобарске револуције — ИЗ 4, 1967
 Јосип Шен, Вођење рата и тактика Црногораца (1876—1878), Београд 1926.

